Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

নৱম শ্ৰেণীৰ পাঠ্যপুথি

ৰাজনীতি আৰু অৰ্থনীতি বিজ্ঞান

ৰাজনীতি বিজ্ঞান

পাঠ - ২

চৰকাৰৰ প্ৰকাৰ বা শ্ৰেণীবিভাগ

অংশ – ১

বনজিৎ নাথ

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

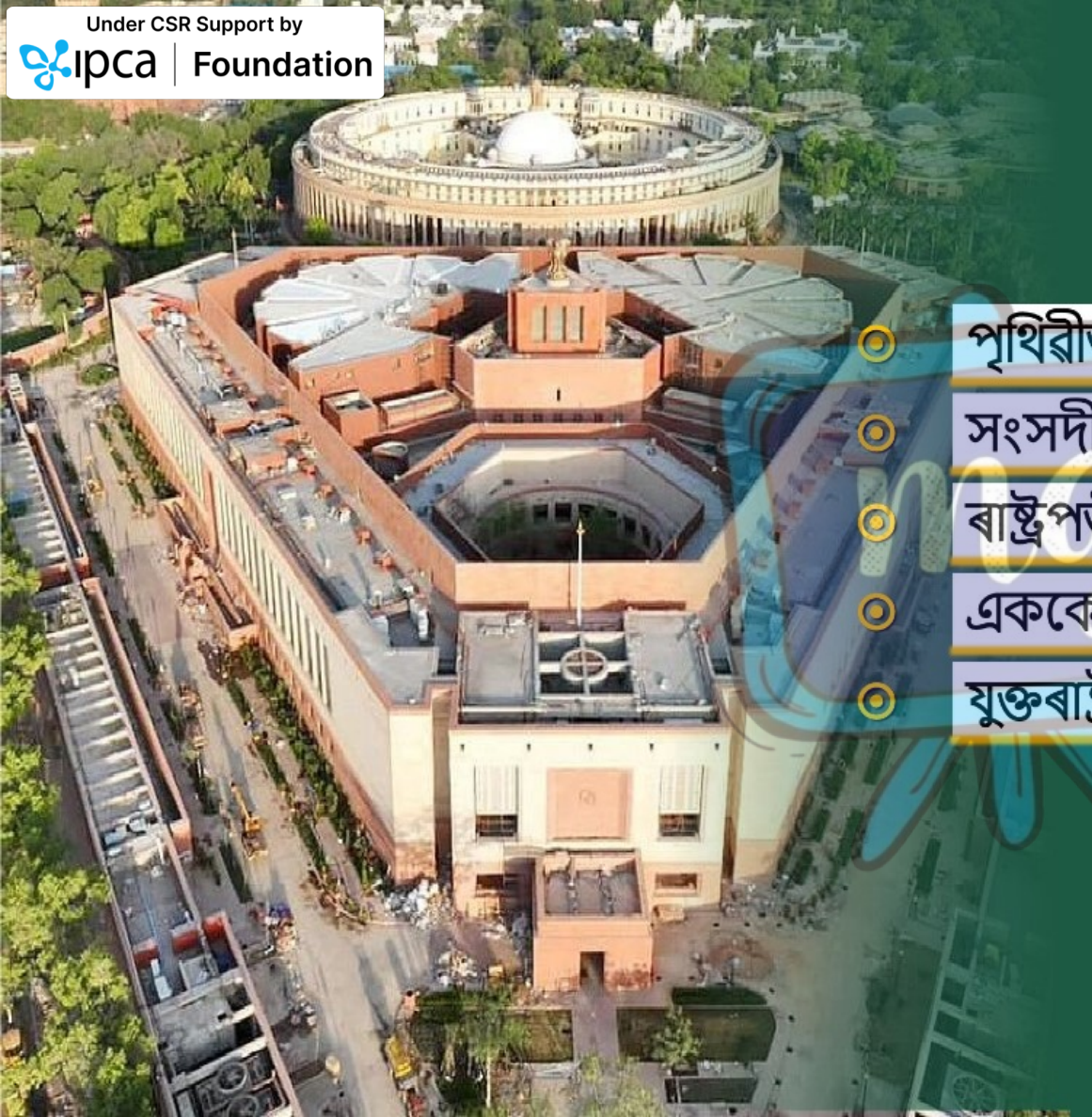

মূল আলোচ্য বিষয়

- পৃথিৱীত কি কি ধৰণৰ চৰকাৰ আছে?
- সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰ- ইয়াৰ দোষ-গুণ
- ৰাষ্ট্ৰপতীয় চৰকাৰ- ইয়াৰ দোষ-গুণ
- এককেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ- ইয়াৰ দোষ-গুণ
- যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰ- ইয়াৰ দোষ-গুণ

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

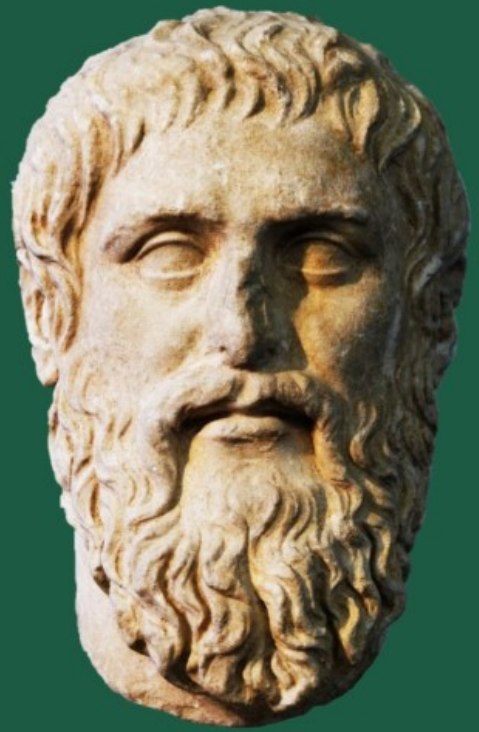

প্লেটো

চৰকাৰৰ শ্রেণীবিভাগ

- ৰাজ্য আৰু চৰকাৰসমূহৰ ভিন্ন বৈশিষ্ট্য আৰু ইয়াৰ শাসনৰ প্রকৃতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শ্রেণীভুক্ত কৰা হয়।
- চৰকাৰৰ শ্রেণী বিভাজন মানে ৰাষ্ট্রৰ শ্রেণী বিভাজন।
- প্রাচীন গ্রীক দার্শনিক প্লেটোৱে প্রথমে চৰকাৰৰ শ্রেণীবিভাজনৰ আৰম্ভ কৰিছিল।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

- প্লেটোৰ শিষ্য এৰিষ্টটলে দুটা মাপকাঠীৰ ভিত্তিত চৰকাৰসমূহক আৰু অধিক শ্রেণীভুক্ত কৰিছিল —
  - শাসকৰ সংখ্যা (এজন, কম বা বহুত)
  - চৰকাৰৰ উদ্দেশ্য (সাধাৰণ ৰাইজৰ কল্যাণ বা স্বার্থ)।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

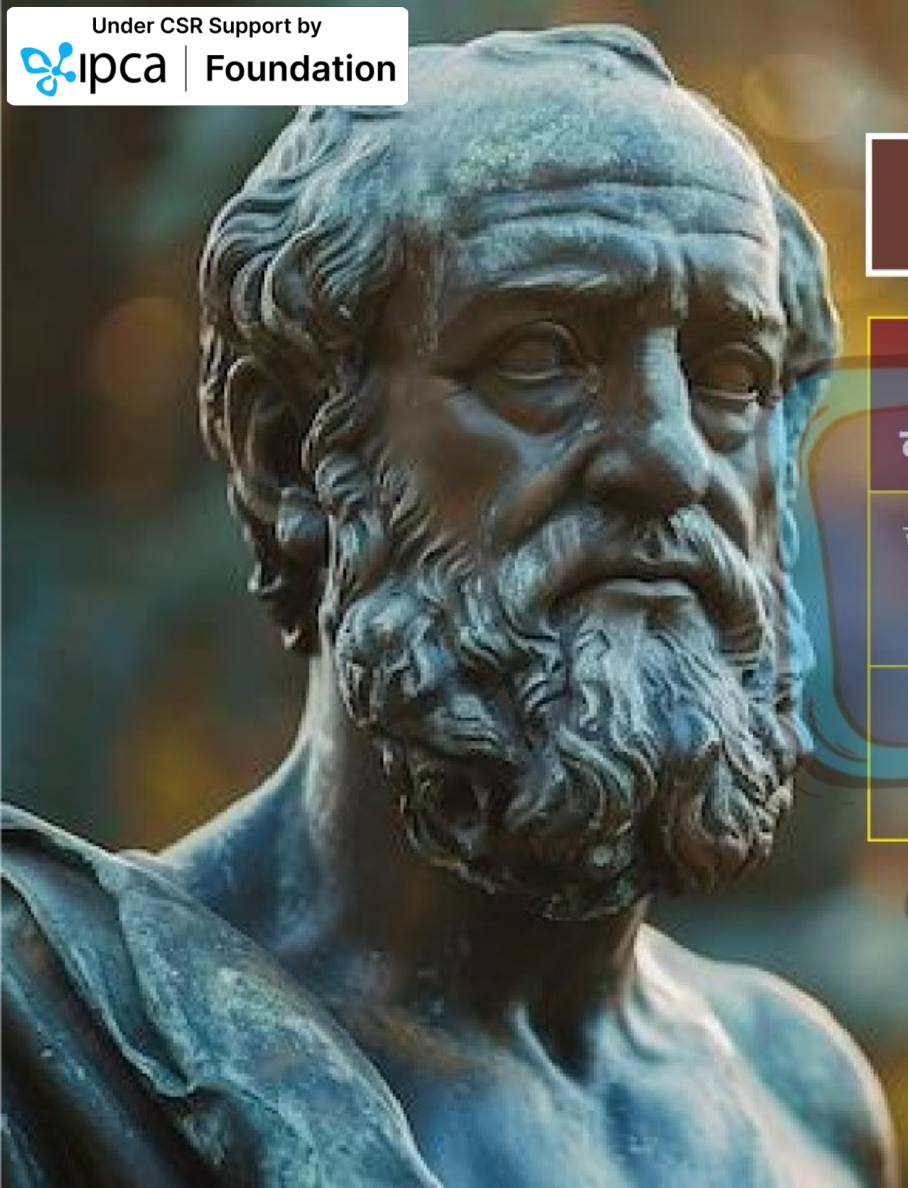

এৰিষ্টটলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

শাসকৰ লক্ষ্য সংখ্যা →	এজনৰ শাসন	কেইজনমানৰ শাসন	ৰাইজৰ শাসন
জনকল্যাণৰ হকে-	ৰাজতন্ত্ৰ (Monarchy)	অভিজাততন্ত্ৰ (Aristocracy)	ৰাজ্য ব্যৱস্থা (Polity)
জনস্বাৰ্থৰ বিপৰীতে-	স্বৈৰতন্ত্ৰ (Tyranny)	আঢ্যৰন্ততন্ত্ৰ (Oligarchy)	গণতন্ত্ৰ (Democracy)

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

ৰাজতন্ত্ৰ আৰু অভিজাত শ্ৰেণীৰ অৱনতি

- ৰাজতন্ত্ৰ আৰু অভিজাত শ্ৰেণীয়ে সময়ৰ লগে লগে প্ৰাসংগিকতা হেৰুৱাই পেলালে।
- বেছিভাগ বিশ্ব ৰাষ্ট্ৰই গণতান্ত্ৰিক।
- ইংলেণ্ড, নেপাল, ভূটানত প্ৰতীকী ৰাজতন্ত্ৰ আছে, পৰম্পৰাগত ৰাজমুকুট সংৰক্ষণ কৰি ৰাখিছে।
- এই ৰাজতন্ত্ৰসমূহক সীমিত ৰাজতন্ত্ৰ বুলি গণ্য কৰা হয়।
- ইয়াৰ পিছতো এই ৰাষ্ট্ৰসমূহত গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰৰ প্ৰাধান্য আছে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

- আধুনিক যুগত মেৰিয়েত, ব্ৰাইচ,লীকক আদিৰ দৰে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে চৰকাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন কৰিছে।
- ইয়াৰ ভিতৰত ষ্টিফেন লীককৰ শ্ৰেণীবিভাজনক আটাইতকৈ গ্ৰহণযোগ্য বুলি গণ্য কৰা হৈছে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

লীককে বৰ্তমান সময়ৰ চৰকাৰক মূলতঃ দুটা প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে —

১) স্বৈৰতন্ত্ৰ (Dictatorship)

২) গণতন্ত্ৰ (Democracy)

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

১) স্বৈৰতন্ত্ৰ (Dictatorship)ঃ

- কিছুমান ৰাজ্যত এতিয়াও এজন ব্যক্তি বা এটা ৰাজনৈতিক দলৰ অত্যাচাৰী শাসন আছে।
- এনে ধৰণৰ চৰকাৰক একনায়কত্ববাদ বুলি গণ্য কৰা হয়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

২) গণতন্ত্ৰ (Democracy) ঃ

- গণতন্ত্ৰ হৈছে এক প্ৰকাৰৰ চৰকাৰ যিটো জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা আৰু জনসাধাৰণৰ মংগলৰ বাবে নিজেই শাসন কৰা হয়।
- গণতন্ত্ৰত সকলো ক্ষমতাৰ উৎস হৈছে জনসাধাৰণ নিজেই।
- গ্ৰীচ-এথেন্সত প্ৰত্যক্ষ গণতন্ত্ৰৰ অস্তিত্ব আছিল।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

প্ৰত্যক্ষ গণতন্ত্ৰ (Direct Democracy)

- মানুহে প্ৰত্যক্ষভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা চৰকাৰ।
- বৰ্তমান বিভিন্ন কাৰণত প্ৰত্যক্ষ গণতন্ত্ৰ দেখা পোৱা নাযায়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

পৰোক্ষ গণতন্ত্ৰ (Indirect Democracy)

☞ আধুনিক কালত সাধাৰণ জনতাই নিজৰ প্ৰতিনিধিৰ জৰিয়তে চৰকাৰৰ কাম-কাজত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে আৰু এনে গণতন্ত্ৰক পৰোক্ষ গণতন্ত্ৰ বুলি জনা যায়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

লীককে আধুনিক গণতন্ত্রক শ্রেণীভুক্ত কৰিছে

- সীমিত ৰাজতন্ত্র (Limited Monarchy)
- গণৰাজ্য বা প্রজাতন্ত্র (Republic)

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

ইয়াৰ উপৰিও লীককে সেইবোৰক শ্ৰেণীভুক্ত কৰিছে

১) এককেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ (Unitary)

২) যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰ (Federal)

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

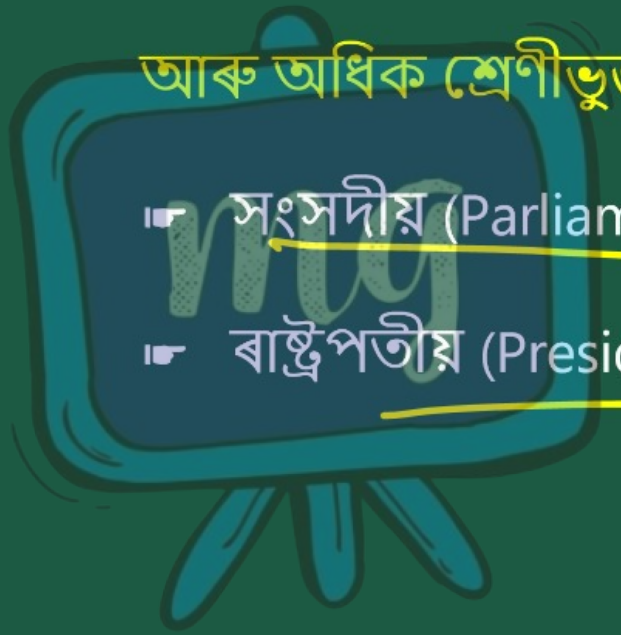

আকৌ এককেন্দ্রীয় আৰু যুক্তৰাষ্ট্রীয় চৰকাৰক আৰু অধিক শ্রেণীভুক্ত কৰা হৈছে —

- সংসদীয় (Parliamentary) চৰকাৰ।
- ৰাষ্ট্রপতীয় (Presidential) চৰকাৰ।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

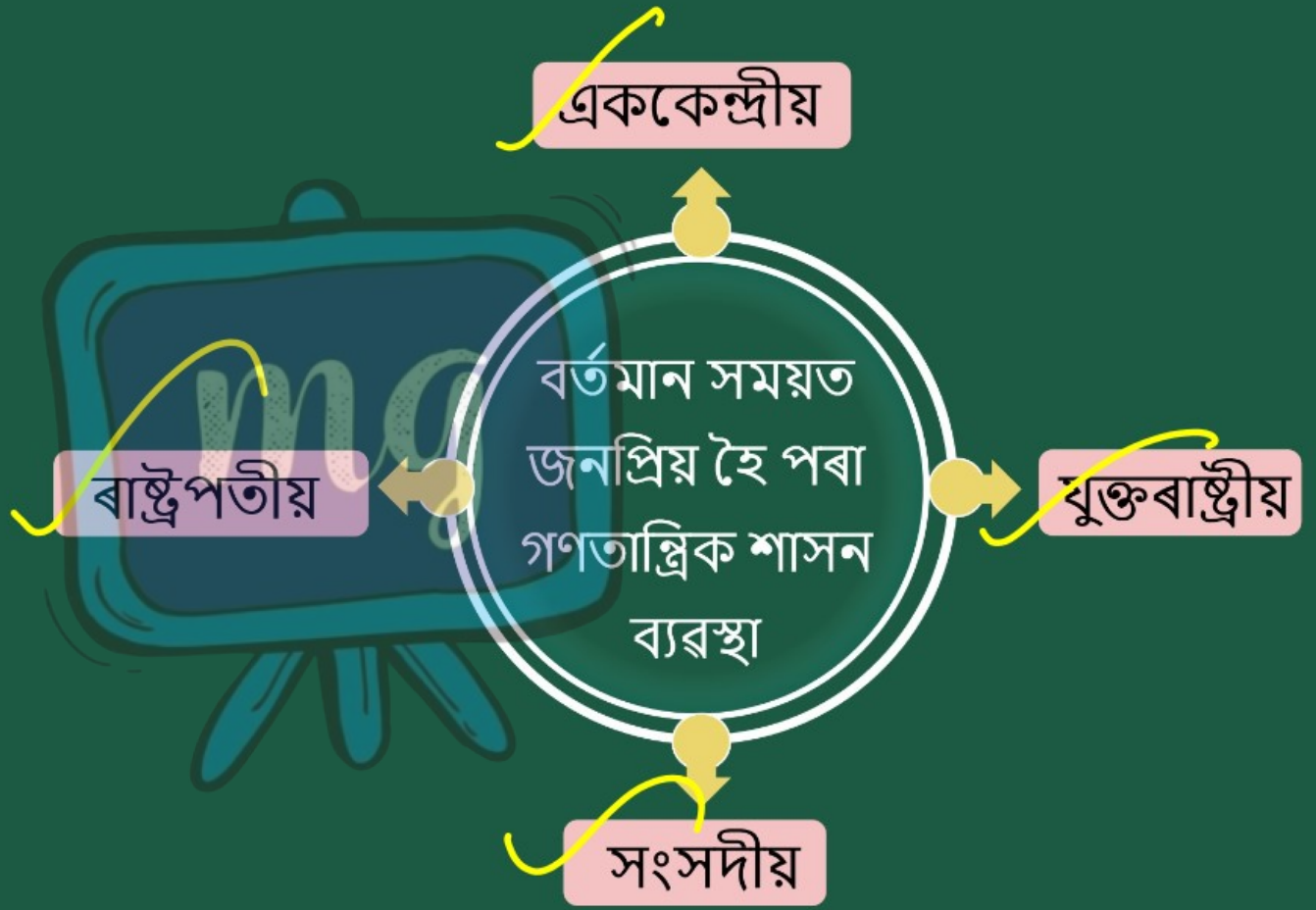

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰ

- চৰকাৰৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় ৰূপ।
- কাৰ্যপালিকা আৰু বিধানমণ্ডল সম্পৰ্কৰ নামেৰে নামকৰণ কৰা হৈছে।
- উৎপত্তি ইংলেণ্ডত।
- সেয়েহে এই চৰকাৰক ৱেষ্ট মিনিষ্টাৰ মডেল চৰকাৰ বুলি কোৱা হয়।

চৰকাৰৰ অংগসমূহ
(১) কাৰ্য্যপালিকা
(২) ন্যায়পালিকা
(৩) বিধানমণ্ডল

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰৰ মূল বৈশিষ্ট্য —

১) দুজন মুৰব্বী

২) কার্যপালিকাৰ সদস্যসকল বিধানমণ্ডলৰ সদস্য

৩) বিধানমণ্ডল আৰু কার্যপালিকাৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক

৪) মন্ত্রী পৰিষদ বিধায়িনী দলৰ ওচৰত দায়বদ্ধ

৫) মন্ত্রী পৰিষদৰ সামূহিক দায়বদ্ধতা

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

১) দুজন মুৰব্বী ঃ

- এই ব্যৱস্থাত দুজন মুৰব্বী থাকে।
- এজন নামমাত্ৰ কার্যপালিকা আৰু আনজন প্ৰকৃত কার্যপালিকা।
- প্ৰধানমন্ত্রীৰ নেতৃত্বত মন্ত্রী পৰিষদ- প্ৰকৃত কার্যপালিকা।
- ৰাষ্ট্রপতি, ৰজা বা ৰাণী- নামমাত্ৰ কার্যপালিকা।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

২) কার্যপালিকাৰ সদস্যসকল বিধানমণ্ডলৰ সদস্যঃ

- এই ধৰণৰ চৰকাৰত কার্যপালিকা অর্থাৎ মন্ত্রী পৰিষদৰ সদস্যসকলো বিধানমণ্ডলৰ সদস্য।

৩) বিধানমণ্ডল আৰু কার্যপালিকাৰ মাজত সম্পর্ক ঃ

- সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰৰ বিধানমণ্ডল আৰু কার্যপালিকাৰ সম্পর্ক গাঢ়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৪) মন্ত্রী পৰিষদ বিধায়িনী দলৰ ওচৰত দায়বদ্ধ ঃ

- সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰত কার্যপালিকা বিধানমণ্ডল দলৰ ওচৰত জবাবদিহি হয়।
- বিধানমণ্ডলে অনাস্থা প্রস্তাৱ গ্রহণ কৰিলে মন্ত্রী পৰিষদে পদত্যাগ কৰিব লাগে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৫) মন্ত্রীপৰিষদৰ সামূহিক দায়িত্ব ঃ

- মন্ত্রীপৰিষদ সামূহিকভাৱে বিধানমণ্ডল দলৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ হৈ থাকে।
- এজন মন্ত্রীৰ বিফলতাৰ বাবে গোটেই মন্ত্রী পৰিষদ দায়ী হৈ পৰে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰৰ গুণ

১) সংসদীয় চৰকাৰত কার্যপালিকা আৰু বিধানমণ্ডলৰ মাজত থকা সু-সম্পর্ক আৰু সহযোগিতাই আইনৰ জৰিয়তে কোনো এটা সমস্যাৰ ফলপ্রসূ সমাধান নিশ্চিত কৰে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

২) এই চৰকাৰে সাধাৰণ জনতাৰ স্বাৰ্থৰ বিৰুদ্ধে কাম কৰিব নোৱাৰে কাৰণ কার্যপালিকা বিধানমণ্ডলৰ ওচৰত দায়বদ্ধ।

৩) সংসদীয় চৰকাৰত কার্যপালিকা একনায়কত্ববাদীভাৱে কাম কৰিব নোৱাৰে, কিয়নো বিধানমণ্ডলে অনাস্থা প্রস্তাৱৰ জৰিয়তে ইয়াক আঁতৰাই পেলাব পাৰে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৪) সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰে জনমতক যথাযথ গুৰুত্ব দি কাম কৰে। অন্যথা বিৰোধী দলৰ তীব্ৰ সমালোচনাৰ সন্মুখীন হয়।

৫) এই চৰকাৰখন নমনীয় প্ৰকৃতিৰ। অৰ্থাৎ কাৰ্যপালিকা সলনি কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো অতি সহজ।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

সংসদীয় চৰকাৰৰ দোষ

১) সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰত যদি কোনো দলে নিৰংকুশ সংখ্যাগৰিষ্ঠতা লাভ নকৰে তেন্তে মিত্রজোঁটৰ চৰকাৰ গঠন কৰিব পাৰে, কিন্তু ই অস্থায়ী লগতে যিকোনো সময়ত ৰাজনৈতিক সংকটৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

২) সংসদীয় পদ্ধতি চৰকাৰত অনভিজ্ঞ মন্ত্রীসকলে প্রায়ে আমোলাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, যাৰ ফলত আমোলাতান্ত্রিক প্রভাৱ বৃদ্ধি পায় আৰু শাসন ব্যৱস্থাৰ অধিক আমোলাতান্ত্রিক প্রকৃতিৰ সৃষ্টি হয়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৩) সংসদীয় চৰকাৰত ক্ষমতাৰ পৃথকীকৰণ নীতিৰ অভাৱে মন্ত্রী পৰিষদক কার্যবাহী আৰু বিধায়নী দুয়োটা কর্তৃত্ব প্রদান কৰে, যাৰ ফলত অত্যাচাৰী শাসন সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা অধিক।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৪) এই ধৰণৰ চৰকাৰী ব্যৱস্থাত দলীয় বিবেচনাই বিশেষ প্রাধান্য লাভ কৰে। ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ মাজত হোৱা আভ্যন্তৰীণ ৰাজনৈতিক কাজিয়াই ৰাজনীতিক যথেষ্ট বিষাক্ত কৰি তোলে যিয়ে চৰকাৰৰ কাম-কাজত প্রভাৱ পেলায়।

Under CSR Support by
ipca | Foundation

শিক্ষাৰ অধিকাৰ
সৰ্বশিক্ষা অভিযান, অসম
সকলোৱে পঢ়ো সকলোৱে আগবাঢ়ো

৫) ভোটাৰসকলে পৰৱৰ্তী নিৰ্বাচনলৈকে নিৰ্বাচিত সদস্যসকলক জবাবদিহি কৰিব নোৱাৰে, যাৰ ফলত প্ৰতিনিধিয়ে জনস্বাৰ্থৰ বিৰুদ্ধে কাম কৰিলে দীৰ্ঘদিনীয়া দুখ-কষ্টৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়।

❖ শুদ্ধ উত্তৰটো বাছি উলিওৱা ঃ

১। চৰকাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন কৰা প্ৰথমগৰাকী ৰাজনৈতিক দাৰ্শনিক হ'ল –

ক) এৰিষ্টটল

খ) প্লেটো

গ) ব্ৰাইচ

ঘ) লীকক

মূল্যায়ন

❖ খালী ঠাই পূৰ কৰা ঃ

১। ..... হ'ল সংসদীয় পদ্ধতিৰ চৰকাৰ থকা ৰাষ্ট্ৰ।

উত্তৰ- ভাৰত বৰ্ষ

মূল্যায়ন

- হয়/নহয় লিখা —

১। গণতান্ত্রিক পদ্ধতিৰ শাসন ব্যৱস্থা বৰ্তমান বিশ্বৰ আটাইতকৈ জনপ্রিয় চৰকাৰ।

উত্তৰ- হয়।